

12. Чиркин В. Е. Государствоведение / В. Е. Чиркин. - М., 2000. - 128 с.

13. Heilbroner L. R. Business Civilisation in Decline / L. R. Heilbroner. - N.Y. - L., 1986. - P. 51.

14. Inglehart R. Culture shift in Advanced Industrial society / R. Inglehart. - Princeton (N.J.), 1990. - P. 96.

15. Drucker P. F. Post-Capitalist Society / P. F. Drucker. - N.Y., 1993. - P. 176.

16. Rifkin J. The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era / J. Rifkin. - N.Y., 1996. - P. 241-245.

O. Macuka

GENESIS OF CONCEPT "THE LEGAL STATE" IS FROM POINT OF SOCIAL PHILOSOPHY

The social philosophical analysis of basic factors and constituents of idea of the legal and social legal state is executed in philosophical conceptions of antiquity, dark ages, New time. The place of theories of liberalism, etatism and conservatism, is reproduced in becoming of concepts of the social legal state. The substantive provisions of theory of the social legal state are systematized in XX age, it is rotined that today becomes actual appearance of new state models, capable to decide modern contradictions of the political and legal system of society.

Key words: legal state, social legal state, liberalism, neoliberalism.

© O. Мацука

Надійшла до редакції 21.10.2009

УДК 946:322

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ТЕНДЕНЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИКИ І РЕЛІГІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

ОЛЕНА БРЮХАНОВА,

аспірант Державного університету інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк

У статті досліджено взаємозв'язок політичних і релігійних чинників у сучасному українському просторі. Розглянуто процес взаємодії соціальних феноменів - політики і релігії. Представлено суперечливість духовного життя в епоху глобальних процесів і змін. Визначені тенденції розвитку й еволюційні зміни цих відносин у період трансформації суспільства. Зазначено, що такі тенденції призведуть до подальшої секуляризації, яка приймає виразні форми політизації, і зворотного процесу десекуляризації, що виражений ще неявно.

Ключові слова: соціокультурний простір, політика, релігія, політичні й релігійні структури, взаємозв'язок політики і релігії, секуляризація і десекуляризація.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, схильне до глобальних і різких змін, унаслідок науково-технічного прогресу, екологічної, демографічної криз, розповсюдження масової культури, геополітичної боротьби зазнає трансформацій в усіх своїх проявах і вимірах і стає тією цариною, де зближуються й перехрещуються інтереси політики і релігії.

Діалог між особливими соціальними феноменами - політикою і релігією - у контексті світової історії завжди мав місце, а відтепер набуває нового звучання й вимагає ґрунтовного соціально-філософського аналізу.

Огляд останніх досліджень і публікацій. З'явилася низка праць, статей, доповідей, у яких заяв-

лена проблема аналізується переважно в історико-політологічному аспекті, зокрема таких авторів - С. Здіорука, М. Кирюшка, М. Рибачука, П. Фещенка, О. Шуби, А. Юраша. Новий академічний підхід до дослідження проблеми показують сьогодні вітчизняні релігієзнавці - М. Бабій, В. Бондаренко, В. Лубський, А. Колодний, О. Саган, О. Уткін, Л. Філіпович. Суттєве значення для всебічного аналізу проблеми мали дослідження вітчизняних філософів, зокрема В. Андрущенко, Л. Губерського, А. Єрмоленка, С. Кримського, В. Михайличенка, І. Надольного, В. Шинкарука.

Необхідність гармонізації взаємовідносин політики і релігії та функціонування їх саме в законодавчо-

№ 8 (99) листопад 2009 р.

му полі держави усвідомлюються як важливі проблеми цивілізаційного розвитку. Особливо актуальним це є для Української держави, що прагне стати демократичною та впливовою на міжнародній арені, бо рівень реалізації принципу свободи совісті є одним із головних складових фундаментальних прав і свобод людини.

Мета статті полягає в тому, щоб за допомогою соціально-філософського, релігієзнавчого й політологічного аналізу простежити взаємозв'язок і взаємовплив політичних та релігійних чинників в умовах державотворення, визначити характерні тенденції у взаємодії політики і релігії в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Поступові зміни у взаємодії політичних і релігійних структур визначають тенденції сучасного духовного життя, його діалектичну суперечливість, що виокремлюється в єдності й взаємопереході протилежностей - політизації (секуляризації) релігійного середовища та сакралізації (десекуляризації) політичного. Десекуляризацію ми можемо розуміти як залучення релігійних ідеологем, норм, міфів до світської культури, а секуляризацію пов'язати з модернізацією релігії. Тенденція десекуляризації має як позитивні, так і негативні результати. З одного боку, звернення до морально-релігійних цінностей обмежує прямування політики до авторитаризму. З іншого, - деструктивними наслідками тенденції десекуляризації можуть стати надмірна містифікація, ірраціоналізація суспільних спрямувань окремих верств і прошарків суспільства, їх деполітизація, амбівалентність тощо [1].

Відзначаючи глобальний характер політики й провідну тенденцію політизації суспільного життя, ставимо питання про межі дії цієї тенденції, які визначаються, у першу чергу, мірою дії політики на інші системи й підсистеми, за якою вони стають руйнівними. Політика завжди прагнула знайти своє обґрунтування у філософії або релігії та своє виправдання в моралі. Межі політизації змінюються в кожен історичну добу, є різними в окремих державах, передусім стосуються відносин людини й влади, політичного простору держави та суспільства, мають неоднозначний характер і не завжди усвідомлюються.

Релігія в сучасних умовах стрімкими темпами набуває ознак світськості. Вона може бути як бар'єром, що допомагає уникнути надмірної політизації суспільного життя, так і чинником для розпалювання конфліктів [2]. Історично обґрунтовані спроби покладання на релігію ідеологічних надій у формуванні національної свідомості, державотворенні й консолідації нації. Деякі представники державної влади, і клерикали, і вчені, і медіа провадять ідею про християнську віру як "могутній консолідуючий чинник", "носії державницької ідеології", "суспільної моралі", "культурного прогресу", нагадують про те, що під церковними знаменами відбувалися докорінні трансформації в суспільстві, просувалася національно-визвольна ідеологія. Але чи повністю є об'єктивним цей "історичний доказ", як і велика кількість інших "історичних доказів"? Бо кожен історичний період - це унікальний комплекс обставин. До того ж у цих прикладах ідеться про ті історичні періоди, коли мала перевагу релігійна свідомість, церква легітимізувала владу, що не співпадає з конструкціями сучасної суспільної свідомості. Беззаперечним є вплив релігії на розбудову держав Західної Європи як у соціополітичному, так і в економічному плані. Але важко уявити собі подібні сценарії для світських демократичних держав Західної Європи наприкінці

XX - початку XXI ст. Адже в умовах панування світської свідомості церква перестає бути фактором, який безпосередньо визначає соціальні перетворення. Релігія на сучасному етапі все більше стає особистою духовною практикою - католицька церква визначила це як "історичний шанс" очищення від усього, що не притаманне церкві як Божому дому [3].

Говорячи про роль церкви в державотворенні й політиці, підкреслюють зазвичай два фактори - "національний" та "консолідуючий".

Фактор "національний" пояснюється тим, що контекст духовності народу залежить від його менталітету. На цих засадах ґрунтується підозрілість у ставленні до церков із центрами за кордоном, намагання впливати на такі церкви, указівки на те, що ці церкви є носіями духовно-релігійної експансії, спроби підштовхнути їх до розриву зі своїми центрами й перетворитися на "національні".

Отже, виникають такі ідеологеми: отожднення духовного і релігійного, що робить можливим перенесення поняття "національного" (у сенсі духовної традиції) на релігійність, тобто виникає поняття національно-релігійного, а церква з наднаціонального утворення, інституту "не від світу цього" перетворюється на інститут, відповідальний за формування національної свідомості. Фактично влада вказує церкві, у якій саме ролі вона є цікавою для державотворчого процесу - як інститут, який займається вихованням громадян у певному чітко визначеному напрямку - напрямку національному й традиційному: принаймні, думка аналітиків державних установ про необхідність домінування української національної ідеї в духовно-релігійній сфері, не припускає якогось іншого тлумачення [4].

Коли влада виявляє зацікавленість у церковно-релігійному житті, це зовсім не означає, що вона збирається підтримувати ініціативи церкви, спрямовані на християнізацію суспільства. Так, влада визнає виховну роль церкви, підкреслюючи необхідність "морального оздоровлення", але не йдеться, власне, про залучення до релігійної практики й навчання християнству, тобто церква не знаходить підтримки в тому, що мусить робити як інститут - виховувати в першу чергу відданих Христові, а не національно свідомих громадян України. Цікавлячись лише формуванням певної ідеології та політичних переваг за посередництвом церкви, влада намагається формувати ритуалізовану масову свідомість, яка спирається на пристосовану до потреб влади традицію, що вимагає виконання певних дій на рівні соціального рефлексу без осмислення необхідності цих дій чи їхніх наслідків. У випадку з релігійністю це виконання обрядів без сповідання - просто тому, що вони є традицією, а в конкретному випадку України - також підтримка певної геополітичної орієнтації (УПЦ МП - Росія, УПЦ КП - Європа). У цьому контексті релігійність сприймається ідеологічно, а державна ідеологія набуває релігійного забарвлення. Ряд експертів із державних установ вважають, що Україна потерпає від того, що духовно-релігійна сфера життєдіяльності суспільства не повністю національна, а поділена між Москвою, Ватиканом та світовими центрами буддизму, ісламу та неорелігій [5]. І ця позиція заслуговує на увагу не тільки з вагомої невідповідності принципам демократичних свобод, а загалом відображає ставлення до духовно-релігійної сфери як сфери само ідентифікації, яка, згідно зі стратегічними інтересами держави, мусить бути саме національною.

Тобто духовно-релігійна сфера є складовою частиною стратегічних інтересів держави в гуманітарній сфері, а отже, принаймні на рівні теорії, вона не може залишатися незалежною від держави, що концептуально обумовлює взаємозв'язок політики і релігії.

Загальний стан взаємовідносин політики і релігії ще більш ускладнюється політизацією міжцерковних конфліктів і протистоянь. Церковні питання й питання релігійні загалом стають об'єктом світської політики, трансформуючись у банальну ідеологію. З одного боку, на сучасному етапі міжцерковних стосунків в Україні подібний підхід в окремих випадках дозволяє змінити деякі акценти, виводячи питання з площини канонічного права, тобто з галузі можливих звинувачень у схизмі. Але неефективність світського підходу до вирішення церковних конфліктів у сучасній Україні зумовлена ще й тим, що державні служби, замість того, щоб діяти згідно з принципами забезпечення толерантності, займаються ідеологічною експлуатацією церковних питань (найяскравішим прикладом чого зараз є політична сфера), генеруючи при тому напруження між віруючими різних конфесій. Тому наївно було б вірити, що в такий спосіб реалізується програма подолання міжконфесійного напруження світськими засобами з метою суспільного примирення. Тут швидше йде мова про ідеологічну експлуатацію церков із політичними цілями, у ході якої церкви часом отримують знаки уваги у відповідь. Притому державна влада зазвичай фактично не враховує особливих проблем церков. Діалог щодо вирішення цих питань (альтернативна служба, вихідні в дні релігійних свят, релігійної освіти) або зовсім відсутній, або має вкрай повільний і неконструктивний характер.

Цікавою для дослідження й аналізу є релігійна ситуація в регіонах України, яка є заручником політичного міфу про "єдиний культурний простір України". І саме в конфесійному полі ідеологема "єдиного духовного простору" заломлюється в ідеологемі "християнської віри як основи української духовності" [3]. Тобто можна зробити висновок про намагання представити Україну від кордону до кордону як щось релігійно однорідне. Ця ідеологема покладена в основу майже всіх проектів облаштування релігійного життя в Україні і найпопулярнішою є "єдина помісна православна церква". Більшість політиків, заангажованих у церковному питанні, проголошує "розділеність християнства" однією з причин "різкої регіоналізації України" [Там само]. Утім, визнати полікультурність, поліконфесійність і необхідність релігійного плюралізму політики не хочуть. Адже всі вони впроваджують - кожен у власний спосіб - ідею "формування єдиної політичної нації" через усвідомлення "духовної єдності". І саме ця "духовна єдність" залишається найбільш плідним місцем ідеологічних змагань. Відповідно, ідея всезагальної церковної єдності виводиться на рівень принципу національної безпеки.

На цьому ґрунті й відбувається політизація релігії і це питання загострюється, стає якісним "брендом", особливо в період передвиборчої агітації. Так з'являється, наприклад, церковно-етнічна проблема, яка переводить суто церковне протистояння в царину більш вигідного протистояння етнічного. На противагу точці зору про те, що "єдина церква" стане на перешкоді подальшій регіоналізації, варто відзначити, що все відбувається навпаки - чим більше ідеологізується церковне питання, тим більш гостро постає проблема регіоналізації. Притому всі - і

"праві", і "ліві", і "незалежні експерти" - із завзяттям посилаються на С. Гантингтона, який, відвідавши одного разу Україну, за кілька днів розібрався в "українському питанні" і прогнозував їй можливий територіальний розкол на "схід" і "захід" за гуманітарною, не в останню чергу - релігійною - ознакою [6].

Проте, більшість політичних сил не може відмовитися від використання такої помітної суспільної сили, як церква. Політичним лідерам "церковне питання" дає можливість наочно продемонструвати свій ідейний вектор (геополітичні спрямування) і зосередити власні електоральні зусилля на певних регіонах. Але зацікавленість церков у державній підтримці зараз є далеко вищою, це видно і з того, що саме вони звертаються за підтримкою до державних чиновників та політиків.

Саме в регіонах найбільш яскраво виявляється вплив влади й політики на конфесійну ситуацію. Це виявляється найчастіше у формі "переваг", а часом й у формі заборони. Переваги проявляються в тому, який саме патріарх присутній на офіційних заходах, до "чиєї" церкви ідуть представники влади на свята. Саме по собі це виглядає не достатньо визначально. Але зазвичай має продовження в тих перевагах, які надаються певній церкві. А часом переходить й у сферу заборон - конфесія, яка протистоїть конфесії-фавориту, може мати проблеми з реєстрацією громади та з отриманням майна, а також буде обмежена в можливостях соціального служіння. Адже на церковні погляди влади мають вплив у першу чергу власні церковні уподобання представників влади.

Навесні 2003 року Бюро демократії, прав людини й праці при Держдепартаменті США звернуло увагу на те, що саме на рівні регіонів фіксується лівова частка порушення прав на свободу віросповідання [7].

Те, що останнім часом дещо поменшало фактів відвертої взаємодії церковної влади з владою світською, зовсім не говорить про те, що ситуація нормалізувалася. Просто питання тепер цілком витіснено на місцевому рівні - не стільки навіть на рівні єпископів, скільки священників, яких представники місцевої влади охоче беруть у союзники в найрізноманітніших справах. Церква не звільнена від політики, і чим ближче до безпосередньої пастирської діяльності, тим сильніше відчувається політичний тиск. Таким чином, створюється ситуація, за якою церква в регіоні це або фаворит, або аутсайдер, якщо більшість населення має до неї якісь ідеологічні претензії.

Отже, у своїх регіонах клірики підтримують певну ідеологічну атмосферу, формуючи в уяві віруючих стереотипні зв'язки між політичним та релігійним. І роблять вони це як на замовлення місцевої влади, так і підігруючи очікуванням пастви. Як би там не було, виходи священнослужителів до аудиторії з ідеологічними промовами використовуються в регіонах доволі широко. Більшою чи меншою мірою на регіональному рівні церква інкорпорована в політичну систему як ідеологічні інститути й, відповідно, мусять підтримувати відповідну кон'юнктуру.

Серед провідних тенденцій у взаємовідносинах релігії та політики в сучасному українському суспільстві можна простежити подальшу секуляризацію церковно-релігійного життя й десекуляризацію суспільно-політичного. Остання існує в неявній вигляді, саме як тенденція, її дія зумовлюється специфічними умовами перехідного періоду суспільно-

го розвитку, і про подальшу її долю можна сперечатися. Проблема регіоналізації церковної карти виявляється палкою з двома кінцями, так само як централізована релігійна політика: "регіональна церква" сприяє збереженню й реалізації духовної традиції більшості населення регіону, але в той же час перешкоджає вільній реалізації права на свободу совісті "меншості". Централізована політика декларує забезпечення рівних прав, але в той же час може виступити агентом "церковної уніфікації" регіонів як складової частини державної політики "духовної консолідації". Це зачароване коло не буде розірване, доки церква не буде звільнена від політики, поки чиновники всіх рівнів і священнослужителі всіх рівнів не втратять можливість робити одне одному різноманітні послуги. Фактично, це стане можливо лише тоді, коли закон реально забезпечить право на свободу совісті й віросповідання, а також невтручання церкви й держави у справи один одного.

Також необхідною складовою для подолання цього кола є суто філософське внутрішнє звільнення свідомості, яке відкидає всі неприйнятні сфери релігійної віри функції - "консолідації", "традиції", "націоналізації". Однак саме ця сфера допоки залишається заручником подвійного тиску - політичної ідеології та церковної політики.

Висновок

Підсумовуючи аналіз взаємозв'язку політичних та релігійних чинників у сучасній Україні, зазначимо: взаємозв'язок політичних і релігійних чинників полягає в узгодженому впливі на соціальний розвиток і регуляцію суспільних відносин; церква усвідомлює свою вкоріненість не тільки у власному релігійному світі, а й у секуляризованому, стає більш відкритою до діалогу зі світом, створюється нова субкультура міжрелігійного діалогу; в умовах дії двох зустрічних процесів секуляризації - десекуляризації завдання самозбереження традиційних релігій в умовах культурного й релігійного плюралізму спонукає релігійні інституції та структури збільшувати свій вплив на суспільство через інші структури, передусім політику, яка сьогодні знаходиться в центрі процесів глобалізації. В умовах розбудови української державності, національного та духовно-культурного відродження взаємодія політики та релігії є складною, суперечливою: кризові процеси відчутно позначилися на міжконфесійних відносинах, призвели до світоглядної невизначеності, політизації

церковно-релігійного середовища, для стабілізації ситуації необхідне взаємне бажання політиків та церковних ієрархів, а також урахування власних традицій і європейського досвіду подолання наявних протиріч.

Це тим більш значуще на тлі відносно недавніх спроб політичних сил у контексті націонал-патріотичних устремлінь відійти від принципу рівності релігій та церков в Україні перед законом, оголосити певні церкви національними, тобто пріоритетними, інші ж поставити на щабель нижче, що в поліконфесійній Україні з невідворотністю створило б ще одну, досить серйозну, причину конфліктності й напруги на всіх рівнях, що замикалась би своїми негативними наслідками в кінцевому підсумку на державу та українське суспільство. А це досить небезпечно в країні, де в нових суспільно-політичних умовах більша частина опитаного населення (десь біля 60 %) відносить себе до прихильників релігії та церкви.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Євдокимова Т. В. Політика і релігія в соціокультурному просторі / Т. В. Євдокимова // Філософія і культура : [збірник наукових статей / відп. редактор Свідло М. С.]. - К., 1998. - С. 199-211.
2. Євдокимова Т. В. Взаємовідносини політики і релігії в соціокультурному просторі (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія" / Т. В. Євдокимова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2002. - 21 с.
3. Паньо К. Мотиви та наслідки втручання влади у міжконфесійне протистояння в Україні (українські церкви та релігійна свобода на межі століть) / К. Паньо // Програми індивідуальних дослідницьких проектів. - К. : Б.в., 2004. - 156 с.
4. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. : [за ред. А. Колодного]. - К. : Інститут філософії НАН України, 2004. - Т. 10. - 300 с.
5. Бондаренко В. Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації / В. Бондаренко, В. Єленський, В. Журавський. - К. : Логос, 1996. - 90 с.
6. Гудзик К. Конец прогрессивной эры? [Електронний ресурс] // Щоденна всеукраїнська газета "День". - 2006. - № 74. - Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/161965>.
7. Держдепартамент США про свободу релігії в Україні // Релігійна панорама. - 2004. - № 12. - С. 5.
8. Парашевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Парашевін / [за ред. С. Макєєва ; передне слово О. Іваненко]. - К. : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. - 68 с.

О. Brukhanova

INTERRELATIONS AND TRENDS OF POLITICS–RELIGION INTERACTIONS IN THE MODERN UKRAINE: SOCIO–PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The paper has researched interrelations of political and religious factors in modern Ukrainian territory. The process of social phenomena interactions has been studied. The paper presented contradictions of spiritual life during the period of global processes and changes. The trends of development and evolutionary changes of these relations during the period of transformations have been defined. It has been pointed out, that such trends will lead to the further secularization which takes various forms of politicization and reverse process of desecularization currently expressed in a shadow form.

Key words: socio-cultural area, politics, religion, political and religious structures, interrelations of politics and religion, secularization and desecularization.

© О. Брюханова

Надійшла до редакції 23.10.2009

№ 8 (99) листопад 2009 р.